

Dubicki, Tadeusz

Studenci polscy w Rumunii w latach 1939-1945

Przegląd Historyczny 81/1-2, 167-178

1990

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Studenci polscy w Rumunii w latach 1939—1945

Spośród ponad 16 tysięcy uchodźców cywilnych znajdujących się w grudniu 1939 r. w Rumunii, pod koniec następnego roku zarejestrowano już niewiele ponad 3 tysiące osób. Wśród nich znajdowała się grupa młodzieży, która kończąc z czasem szkoły uchodźcze podejmowała dalszą naukę w rumuńskich wyższych uczelniach. Czyniła tak również część osób starszych, które z racji posiadanego już wykształcenia i niezbyt zaawansowanego wieku predystynowane były do kontynuowania nauki.

Podstawą prawną, która umożliwiła zaliczenie uchodźców z Polski w poczet studentów rumuńskich, była konwencja w sprawie współpracy intelektualnej, zawarta między Polską a Rumunią 27 listopada 1936 i promulgowana dekretem królewskim 11 marca 1937¹. Strona rumuńska interpretowała ją przychylnie, w sytuacji gdy państwo polskie nie istniało, a rząd na obczyźnie nie był formalnie uznany przez Rumunię. Artykuł 1 konwencji mówił, iż obopólnym celem jest „ułatwianie wzajemnej wymiany studentów, przez tworzenie możliwie najprzychylniejszych warunków”². Na tej podstawie rząd rumuński zezwolił na wypłacanie studentom zasiłków (alokacji), poza wyznaczonym im miejscem stałego pobytu. Na przełomie lat 1940/1941 nastąpiło zaostrzenie kursu. Domagano się przedkładania metryki urodzenia, względnie certyfikatu „pochodzenia rasowego” — *origina etnica*, i to poświadczonego przez Nuncjaturę Apostolską³. Miało to wykluczyć z grona studentów młodzież pochodzenia żydowskiego. Inny przepis wprowadził wymóg nostryfikowania przez rumuńskie Ministerstwo Oświaty świadectw dojrzałości liceów polskich w Rumunii, a także wcześniejszych uzyskanych w Polsce⁴.

W latach późniejszych nastąpiło odejście od tej polityki, a szczególnie pomyślna dla środowiska studentów polskich była ustawa z 12 kwietnia 1943, która przewidywała udzielanie im specjalnej pomocy w postaci zwrotu obowiązujących taks szkolnych i egzaminacyjnych (z funduszu

¹ „Monitorul Oficial” 1937, nr 58, cz. I.

² Tamże.

³ ANN, Amerykańska Komisja Pomocy Polakom [dalej cyt.: AKPP] 55, k. 156.

⁴ AAN, AKPP 30, Craiova, 20 sierpnia 1942. W 1940 r. do polskich szkół uchodźczych uczęszczało 449 uczniów (162 szkoły powszechne, 287 szkoły średnie). Decydującym dla losów szkolnictwa uchodźczego w Rumunii było uzyskanie na podstawie delegowanego zarządzenia Ministerstwa Opieki Społecznej w Angers z 15 maja 1940 praw publicznych dla trzech szkół średnich, w Bukareszcie, Craiovej i Turnu Severin. Uprawnienia te otrzymały też szkoły powszechne, w których poziom nauczania został uznany za odpowiedni przez Sekcję Kulturalno-Oświatową Komitetu Obywatelskiego — uchodźczej organizacji w Rumunii. Zob. T. Dubicki, *Polskie szkolnictwo uchodźcze w Rumunii w latach 1939—1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1988, nr 2 (12), s. 177.

rumuńskiego MSW)⁵. W grę wchodziły przy tym znaczne sumy, np. koszt taks od 1 lipca 1943 do 31 marca 1944 wyniósł blisko 320 tys. lei⁶. W tym samym 1943 r. wicepremier prof. Mihai Antonescu przekazał na potrzeby polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej sumę 0,5 mln lei⁷. Inną formą pomocy sporadycznie stosowaną, zwłaszcza przy okazji świąt, były dary żywnościowe, głównie cukru, mąki i tłuszczów, o które w warunkach wojennych było trudno.

Liczebność polskiego środowiska akademickiego wzrastała szybko. W roku akademickim 1939/40 studiowało zaledwie kilka osób, w roku 1944/45 — 167⁸. Wzrost ten wynikał głównie z kończenia klas maturalnych w polskich szkołach uchodźczych w Craiovej, Turnu Severin i Bukareszcie. W 1940 r. maturę zdało 44 uczniów, a studia podjęło 45 osób⁹. W 1942 r. zdało maturę 24 uczniów, a studia rozpoczęło 28 (łącznie z tzw. „starszymi studentami”)¹⁰.

Wykaz imienny studiujących w tym czasie na uczelniach bukareszteńskich obejmuje 84 nazwiska, w tym na Akademii Handlowej — 11, Politechnice 12 (architektura — 6, mechanika — 3, chemia przemysłowa — 3), Uniwersytecie 61 (filologia współczesna — 45, prawo i administracja — 3, filologia klasyczna — 1, chemia — 2, historia — 1, matematyka — 1, przyroda — 1, wydział medycyny — 2, farmacji — 3, weterynarii — 1, konserwatorium — 1)¹¹.

Specjalną grupę wśród studiujących stanowili wspomniani tzw. „starsi studenci”, którzy z reguły mieli już ukończone studia (w Polsce lub Rumunii). Podejmowali oni studia na innych fakultetach, głównie ze względu na przywileje przysługujące studentom (np. możliwość zamieszkania w Bukareszcie plus okazjonalne stypendium). W roku 1943 do grupy tej wchodził: Marian Barański (w tymże roku zrobił dyplom w Akademii Sztuk Pięknych w Bukareszcie), Zdzisław Gałaczyński (mgr praw w roku akademickim 1942, w 1943 — praca nad doktoratem na Wydziale Prawa), Stefan Groszkowski (absolwent Wydziału Farmacji Uniwersytetu Bukareszteńskiego, w trakcie roku praktyki, zatrudniony w aptece Oddziału AKPP w Bukareszcie, pracował nad tezą doktorską), Alicja Janusówna (mgr praw, studiowała filologię współczesną i robiła doktorat z prawa), Władysław Łysak (mgr praw, student III roku Wydziału Fizyki), Stanisław Serwacki (mgr praw, praca nad tezą doktorską), Izabela Sołtycka (ukończyła w 1943 r. Politechnikę — Wydział Architektury),

⁵ „Monitorul Oficial” 1943, nr 86, cz. I, art. 12; AAN, AKPP 41: pismo Komisarjatu Generalnego d/s Uchodźców Polskich, nr 001531 z 24 czerwca 1943.

⁶ Tamże, k. 173: pismo Dyrekcji KPUP do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Bukareszt, 2 maja 1944.

⁷ W celu dystrybucji 0,5 mln lei powołano Komitet, którego pracami kierował Marian Linde (AAN, AKPP 31, k. 562, grudzień 1943). Inne źródło mówi o kwocie 1,5 mln ofiarowanych przez wicepremiera Antonescu (Centralna Biblioteka Wojskowa [dalej: CBW], rkps nr 124: T. Aschenbrenner, Polska i Rumunia (maszynopis), s. 79.

⁸ R. Zabłotniak, *Polacy studiujący medycynę i farmację w latach drugiej wojny światowej*, „Przegląd Lekarski” 1974, nr 1, s. 90.

⁹ AAN, AKPP 30, k. 184: notatka dla Rektora Uniwersytetu w Bukareszcie, grudzień 1942.

¹⁰ W roku akademickim 1942/1943 liczba polskich studentów przekroczyła 100 osób, z czego większość stanowili absolwenci liceów polskich w Rumunii. W grudniu 1942 r. studiowało 115 Polaków, ponadto dziewięciu zrobiło doktorat prawa (tamże, k. 185; AAN, AKPP 41, k. 403).

¹¹ AAN, AKPP 30, k. 185; tamże 33, k. 524.

Stefan Sowiński (absolwent medycyny weterynaryjnej we Lwowie, w Bukareszcie uzyskał z wyróżnieniem stopień dr med. weterynaryjnej, studiował nadal na Wydziale Lekarskim), Danuta Strzeszewska (w maju 1943 r. doktorat medycyny), Stanisław Wisłocki (ukończył Akademię Muzyczną w Timiszoarze, kontynuował studia w Bukareszcie)¹². Grupa ta stanowiła elitę. Z ich wiedzy korzystali też młodzi koledzy podczas organizowanych dla nich kursów wyrównawczych i przygotowawczych. W 1942 roku udzielali się na tym polu dr Stefan Sowiński wykładający zoologię i fizjologię, Danuta Strzeszewska — anatomię, Stefan Groszkowski — botanikę, Izabella Sołtycka — rysunek liniowy i ornamentykę¹³.

Drugim obok bukareszteńskiego ośrodkiem akademickim, w którym pobierali naukę studenci polscy była Timiszoara. W roku 1943 było ich tu 10 (7 na Politechnice, 2 na Uniwersytecie, 1 w wyższej szkole technicznej)¹⁴.

Niezależnie od miejsca studiów, studenci polscy podlegali kontroli i nadzorowi ze strony organizacji wspomagających. Początkowo, tj. od października 1940 r., był nią Komitet Obywatelski Pomocy i Opieki nad Uchodźcami w Rumunii, pod którego egidą znajdował się Dom Akademicki przy Calea Victoriei-134¹⁵. Mieszkający tam studenci mieli zapewnione całodzienne utrzymanie¹⁶. W końcu sierpnia 1940 r., z uwagi na przygotowywaną likwidację Komitetu Obywatelskiego, bursa akademicka została zamknięta, a opiekę nad studentami przejęła w październiku/li-stopadzie 1940 r. Amerykańska Komisja Pomocy Polakom, która z czasem uruchomiła domy akademickie przy ul. Episcopul Radu 15 (męski) i przy ul. Saita 4 (żeński). Wewnętrzne regulaminy obejmowały zasady ogólne, organizację wewnętrzną, rozkład dnia i rygory porządkowe. Dom Studentek pozostawał pod bezpośrednią opieką kierowniczką; od jej decyzji przysługiwało odwołanie na piśmie do Dyrekcji AKPP. W razie niestosowania się do regulaminu i poleceń kierowniczką przewidziane były: 1. udzielenie upomnienia, 2. upomnienie na piśmie z zagrożeniem wykluczenia z Domu Studentek, 3. wykluczenie (decyzja ta musiała być uzgodniona z Dyrekcją AKPP — od 1942 r. zmiana nazwy na Komitet Pomocy Uchodźcom Polskim — KPUP)¹⁷.

W r. 1944/45 zamieszkiwały w domach akademickich 43 osoby, pozostali korzystali z pomocy finansowej (mieszkaniaowej) AKPP¹⁸. Studenci dysponowali własną stołówką i korzystali na ogólnie przyjętych zasa-

¹² Tamże 41, k. 277: pismo do Komisji Kwalifikacyjnej — przewodniczący Tadeusz Schaetzel, 27 września 1943; Relacje: Danuta Bieńkowska (Strzeszewska), Stefan Sowiński, Stanisław Wisłocki; oprócz wymienionych do grupy tej w różnym okresie zaliczani byli m.in.: Marian Buczkowski, Kazimierz Gliński, Wacław Górecki, Adam Jeżewski, Juliusz Kloss, Herman Łukaszek, Adam Niezgoda, Franciszek Skołyżewski, Jerzy Zdanowicz (AAN, AKPP 30, k. 583).

¹³ Tamże 30, k. 390: program kursu szkoleniowego, 12 września 1942.

¹⁴ Tamże 33, k. 150: wykaz studentów pobierających alokacje poza Bukaresztem, 29 grudnia 1943; w szkole o profilu półwyższym „Scoală de Conducători Tehnici” w Brad studiował Jan Lis (tamże 34, k. 201).

¹⁵ „Biuletyn Informacyjny Uchodźców Polskich” nr 34 z 26 listopada 1939.

¹⁶ AAN, AKPP 4, b.nr: Sprawozdanie dr Łukasza Kurdybachy, Bukareszt, 5 sierpnia 1940.

¹⁷ Tamże 35, k. 82: Regulamin Domu Studenckiego ul. Episcopu Radu 15; tamże 39, k. 90: Regulamin Domu Akademickiego Studentek ul. Saita 4.

¹⁸ CBW, rkps nr 124: T. Aschenbrenner, op. cit., s. 79.

dach z pomocy uchodźczej służby zdrowia. W jej ramach w domach akademickich znajdowały się kilkulózkowe izolatki¹⁹.

Bezpośredni nadzór nad życiem akademickim sprawowała Sekcja Kulturalno-Oświatowa AKPP/KPUP z jej kierownikiem (do 1943 r.) dr Eugeniuszem Zdrojewskim. Zgodnie z tradycją społeczności akademickiej przekazano jej istotne uprawnienia samorządowe Koła Samopomocy Studentów Uchodźców Polskich w Bukareszcie.

25 listopada 1941 ukonstytuował się zarząd tej organizacji, na której czele stanął mec. Kazimierz Galiński, funkcję zastępcy powierzono Stefanowi Sowińskiemu, skarbnika Juliuszowi Getlerowi, sekretarza — Alinie Janusównie, a członka Zarządu Stanisławowi Piotrowskiemu²⁰. W lutym 1942 r. weszli do władz Koła Adam Chmurski i Henryk Rottermund. Z czasem wybrano także Komisję Rewizyjną i Sąd Koleżeń-
ski²¹.

Ten „mecenasowski”, jak go określano, okres kierowania Kołem (Kazimierz Galiński prowadził czynną praktykę adwokacką w okresie międzywojennym)²² trwał do 18 maja 1942. Mecenaz Galiński otrzymał wówczas polecenie władz KPUP zbadania położenia Polaków w tzw. Transnistrii, tj. terenach Ukrainy administrowanych przez Rumunów. Zastąpił go Adam Jeżewski, student ostatniego roku prawa, który pozostał na tym stanowisku aż do lutego 1945²³. W skład Komisji Rewizyjnej w 1943 r. wchodził: Stefan Groszkowski, Kazimierz Galiński, Jerzy Zdanowicz²⁴. Ten ostatni był przez pewien czas zastępcą Jeżewskiego, skarbnikiem Koła został Bolesław Kocot, a sekretarzem Zbigniew Świtalski²⁵.

W roku 1945 AKPP (powrót do nazwy w końcu 1944 r.) zrezygnowała z dalszego sprawowania opieki nad studentami. Powodem był z jednej strony brak odpowiednich funduszy, a z drugiej fakt znacznego podniesienia przez rząd rumuński alokacji z 250 do 600 lei dziennie²⁶. W tej sytuacji Koło złożyło wówczas wnioski do Rektora Uniwersytetu w Bukareszcie o zatwierdzenie organizacji jako zarejestrowanej przy Rektoracie — i jako reprezentanta wszystkich wyższych szkół w Bukareszcie²⁷. W nowych warunkach i wobec braku funduszy na kontynuowanie działalności, zwłaszcza stypendialnej, Adam Jeżewski złożył rezygnację z dotychczasowej funkcji²⁸.

Nowy Zarząd ukonstytuował się na nadzwyczajnym zebraniu w dniu 18 lutego 1945. W jego skład weszli: Zbigniew Świtalski jako prezes, Zoltan Stefan Gründl i Stanisław Piotrowski (wiceprezesi), Zbigniew

¹⁹ R. Zabiłotniak, op. cit., s. 91.

²⁰ ANN, AKPP 30, k. 543: sprawozdanie Zarządu Koła Samopomocy Studentów, Bukareszt, 18 kwietnia 1942.

²¹ Przewodniczącym Komisji Rewizyjnej wybrano Kazimierza Skoczyńskiego, Sądu Koleżeń-
skiego Stanisława Serwackiego.

²² Relacja Marii Galińskiej (w posiadaniu autora).

²³ ANN, AKPP 38, k. 95: pismo Koła Studentów Polskich w Rumunii, Bukareszt, 18 lutego 1945.

²⁴ Tamże 30, k. 587.

²⁵ Tamże, k. 567.

²⁶ Tamże 37, k. 1: pismo dyrektora AKPP do Zarządu Koła Studentów Polskich w Rumunii, 23 marca 1945.

²⁷ Tamże 40, k. 117: pismo w sprawie legalizacji Koła Studentów Polskich w Rumunii, 6 lutego 1945.

²⁸ Tamże 38, k. 97.

Zaborowski (sekretarz), Ewa Ossolińska (skarbnik)²⁹. Organizacja ta o zmodyfikowanej nieco nazwie: Koło Demokratycznych Studentów Polskich w Bukareszcie funkcjonowała jeszcze w maju 1946 r.³⁰

W ponad czteroletniej działalności na rzecz studentów Koło grało kluczową rolę. W 1941 r. Zarząd deklarował „uzdrowienie stosunków, a przez zwalczanie pewnych ujemnych objawów życia akademickiego, pobudzenie zainteresowań naukowych, kulturalnych i artystycznych”³¹. Jego funkcjonowanie uzależnione było w oczywisty sposób od hojności opiekunów i sponsorów. Roli AKPP/KPUP w tej działalności nie sposób przecenić — była decydująca, jej też składało Koło sprawozdania i rozliczenia z działalnością. Łącznikiem i pośrednikiem w tych kontaktach była Komisja Porozumiewawcza dla Spraw Akademickich, której przewodził Bolesław Nakoniecznikoff-Klukowski³²; w jego skład wchodził także reprezentant studentów (zazwyczaj prezes Koła). Zainteresowanie tego gremium skupiało się głównie wokół spraw stypendialnych, uregulowanych w maju 1942 r. na mocy porozumienia między KPUP a Kołem Rodziców i Przyjaciół Młodzieży Uczącej się³³. Określono wówczas zakres świadczeń udzielanych studentom w ramach funduszy: pożyczkowego, zapomogowego, naukowego, żywnościowego, stypendialnego i odzieżowego. Rezultaty tak zapoczątkowanej akcji dały dobre wyniki. Jeszcze w 1942 r. zebrano na fundusz zapomogowy (bezzwrotny) 50 tys. lei (30 tys. z dotacji prywatnych, 10 tys. z fundacji papieskiej, 10 tys. z działalności kulturalno-estradowej studentów, m.in. z recitalu Stanisława Wisłockiego w Campulung Muscel). Z zasobów tego funduszu skorzystały 84 osoby³⁴. Z kolei fundusz naukowy powiększył się o kwotę 60 tys. lei przekazaną przez KPUP na pomoc słabszym studentom (na lekcje języka rumuńskiego, kursy), a ponadto rumuński Komisarjat Generalny d/s Uchodźców przekazał 94 tys. lei z przeznaczeniem na zakup książek i pomocy. Na fundusz żywnościowy wpłynęło gotówką 153 tys. lei (m.in. 50 tys. lei od dyr. Podsudkowej). Studenci uzyskali od KPUP 10-lejowe dopłaty do obiadów spożywanych w Domu Polskim; jeszcze większe dotacje płynęły do stołówki studenckiej przy ul. Episcopul Radu 15, wydającej trzy posiłki dziennie³⁵. Funkcjonowała ona w oparciu o zasady samozapomogowe, studenci zobowiązani byli do udzielania wsparcia w jej prowadzeniu (kierował nią H. Jagiełło), zwłaszcza przy zakupach i zwózce towarów. W celu zabezpieczenia potrzeb żywnościowych podejmowano różnorodne inicjatywy, w tym nawet hodowlę własnej trzody, co nie przyniosło jednak spodziewanych efektów³⁶. Z funduszy Koła dokonywano też dopłat do stawek

²⁹ Członkami Zarządu Koła wybrano ponadto: Huberta Ziaję, Juliusza Getlera, Tadeusza Gaydamowicza, Danutę Bereszko (tamże 48, k. 5; 38, k. 95).

³⁰ „Nowiny Polskie” (Bukareszt) nr 5 z 6 czerwca 1946.

³¹ AAN, AKPP 30, k. 543: sprawozdanie Zarządu Koła..., 18 kwietnia 1942.

³² W pracach Komisji Porozumiewawczej uczestniczyli także: Seweryn Maciszewski — przedstawiciel Centrali KPUP, Krzysztof Łada-Bieńkowski — kierownik koła bukareszteńskiego KPUP; częstymi uczestnikami byli Władysław Wolski i Tadeusz Schaetzel (tamże 41, k. 47; 35, k. 5: protokół z posiedzenia Komisji Porozumiewawczej dla Spraw Studenckich, Bukareszt, 16 maja 1944).

³³ Tamże, k. 542: protokół z posiedzenia w Domu Polskim, 19 maja 1942.

³⁴ Tamże, k. 550, 651 n.

³⁵ Tamże, k. 553—557.

³⁶ Tamże 30, k. 281: sprawozdanie Koła Studenckiego w kwestii zaopatrzenia na zimę, Bukareszt, październik 1942.

wyżywieniowych. W roku 1942 korzystało z nich 75 osób, a suma miesięcznych dopłat wynosiła blisko 20 tys. lei³⁷.

Dopłatę na cele mieszkaniowe otrzymywali ci, którzy nie znaleźli lokum w akademikach, przy czym stawka wzrastała w związku z postępującą inflacją. Początkowo (r. 1941/1942) wynosiła 500 lei miesięcznie³⁸, w październiku 1943 r. ponad 1000 lei (np. w Timiszoarze 2,5 tys. lei³⁹), a w końcu 1944 r. — 3 tys. lei (pobierały ją wówczas 32 osoby)⁴⁰.

Podstawową zasadą, którą kierowano się przy rozdzielaniu stypendiów była cosemestralna ocena postępów w nauce; ostatecznej kwalifikacji dokonywała tzw. Komisja Porozumiewawcza na podstawie opinii Zarządu Koła⁴¹. O tym, że miały one charakter selektywny świadczy np. opinia z września 1944 r. zalecająca wstrzymanie wypłat 13 studentom⁴². Liczba i rozmiary udzielanych stypendiów były znaczne, w roku akademickim 1942/1943 ustanowiono ich 70: (30 ufundował „Zarząd Koła Rodziców i Przyjaciół Młodzieży Uczącej się”, a pozostałe 40 — KPUP). Wysokość ich wynosiła od 750 do 4 tysięcy lei, by w końcu 1944 r. osiągnąć pułap 5 tys.⁴³ Okazjonalne wsparcie otrzymywali również „starsi studenci”, np. Izabelli Sołtyckiej przekazano w końcu 1943 r. 2 tys. lei plus bilet tramwajowy, podobnie Henrykowi Serwackiemu i Stanisławowi Wisłockiemu⁴⁴.

Jednocześnie KPUP przyjęła zasadę pokrywania wydatków związanych z pisaniem pracy dyplomowej, przy czym wysokość świadczenia ustalano indywidualnie. W roku akademickim 1942/1943 pomocy takiej udzielono Stefanowi Sowińskiemu, który uzyskał stopień doktora nauk weterynaryjnych oraz Izabelli Sołtyckiej, która uzyskała tytuł inżyniera architekta⁴⁵.

Niezależnie od tych form pomocy, przyznawano studentom tzw. świadczenia naukowe na zaopatrzenie w książki, skrypty, untensylia i inne przybory. Z tych funduszków opłacano taksy egzaminacyjne i laboratoryjne, kaucje i opłaty manipulacyjne od wpisów. Od 1 stycznia 1943 władze rumuńskie opłacały część tych kosztów. Rozmiary wsparć były znaczne, w roku akademickim 1941/1942 Zarząd Koła udzielił 48 indywidualnych pomocy naukowych (na łączną sumę 24 763 lei (21 tys. z funduszu KPUP, reszta ze składek własnych Koła). W następnym roku wydatkowano na te cele 75 425 lei, przy czym fundusze czerpano ze zwiększonej puli KPUP oraz datków Koła Rodziców i Przyjaciół Młodzieży

³⁷ Tamże, k. 224: lista dopłat do obiadów studenckich, 11 października — 10 listopada 1942.

³⁸ Tamże 39, k. 62: instrukcja w sprawie pieniężnej pomocy mieszkaniowej.

³⁹ Tamże 33, k. 247: pismo Koła Studentów do KPUP, 21 października 1943; tamże 32, k. 197.

⁴⁰ Tamże 36, k. 133.

⁴¹ Tamże 41, k. 34: pismo dyrektora AKPP do Zarządu Koła Studentów Polskich w Rumunii, Bukareszt, 30 listopada 1944.

⁴² Tamże 12, k. 39 n.: pismo Zarządu Koła Studentów Polskich do dyrektora AKPP, Bukareszt, 27 września 1944.

⁴³ Tamże 41, k. 32: pismo Dyrekcji AKPP do Zarządu Koła Studentów Polskich w Rumunii, Bukareszt, 30 listopada 1944.

⁴⁴ Tamże 33, k. 106, 112, 143.

⁴⁵ Stefan Sowiński uzyskał stopień doktora nauk weterynaryjnych na podstawie tezy: „Modificările Respiratorii și Circulatorii a Caine Prin Anestezicele Inhalate” (Zmiany oddechowe i w układzie krążenia u psów przy znieczulającej inhalacji). Izabella Sołtycka zrobiła dyplom na podstawie projektu szkoły eksperymentalnej (tamże 33, k. 504; relacja prof. S. Sowińskiego).

Uczącej się. Podobnie rzecz się miała z opłatami w ramach *taxe de frequentation* — do 1 stycznia 1943 KPUP wpłaciła z tego tytułu 55 775 lei⁴⁶. Za wyniki osiągane na egzaminach przyznawano premie naukowe. Nagrody I stopnia wynosiły początkowo 3 tys. lei. W roku 1943 przyznano je 12 studentom: Stanisławowi Barańskiemu, Adelajdzie Donatkównie, Zoltanowi Stefanowi Gründlowi, Lucjanowi Jasiewiczowi, Zbigniewowi Michalczykowi, Barbarze Nakoniecznikoff-Klukowskiej, Tadeuszowi Nakoniecznikoff-Klukowskiemu, Jerzemu Szymańskiemu, Zbigniewowi Świtalskiemu, Antoniemu Tarczewskiemu, Jerzemu Załszupinowi, Jerzemu Zdano-wiczowi. W następnym semestrze nagrody uzyskali: Mieczysław Bieniek, Kazimierz Wyleżyński, Zofia Noskiewicz, Adam Chmurski, Zoltan Stefan Gründl, Sławomira Gyurkovich, Irena Kajzerówna⁴⁷. Za osiągnięcie najlepszych wyników na egzaminie wstępnym na Politechnikę w Timiszoa-rze Stanisław Drozd otrzymał 5 tys. lei ufundowane przez profesora tej uczelni Nicolau; taką samą kwotę wyasygnowało kierownictwo KPUP⁴⁸.

Wypoczynek świąteczny i wakacyjny organizowano w Domu Leczniczko-Wypoczynkowym dla Młodzieży Szkolnej i Akademickiej uruchomionym staraniem KPUP w miejscowości wypoczynkowej Campulung-Muscel⁴⁹.

Pomoc dla polskich studentów miała swe źródła także w indywidualnej ofiarności. Szczególne zasługi na tym polu położyła Maria Kasterska z Timiszoary, która wspólnie ze swoim mężem prof. Sergescu otaczała wszechstronną opieką „jej polskie dzieci”. W tym samym środowisku dużo starań o polskich akademików wykazał miejscowy Polak Adam Szolayski, o czym pamiętali później jego podopieczni, którzy kilka lat po wojnie wystąpili do władz polskich z prośbą o uhonorowanie go⁵⁰. Wybitną pomocą służyła też młodzieży polskiej żona właściciela jednej z największych w Rumunii firm wędliniarsko-spożywczych p. Podsudkowa.

Ciekawą enklawę stanowiła grupa studentów w Timiszoarze. W 1940 r. Stanisław Wisłocki pierwszy podjął naukę w tutejszej Wyższej Szkole Muzycznej w klasie prof. Enescu⁵¹. W 1941 r. dołączyli trzej dalsi, nie bez protekcji p.p. Sergescu⁵². Immatrykulowani zostali wówczas Zbigniew Michalczyk (Politechnika, Wydział Elektryczno-Mechaniczny), Wanda Robaczewska (Uniwersytet — Geografia) i Antoni Tarczewski (Uniwersytet — Matematyka). Cała trójka uzyskała dobre wyniki w roku akademickim 1941/1942, przechodząc na drugi rok studiów⁵³. W 1942 r. zostali studentami bracia Andrzej i Olgierd Woyzbunowie oraz Jerzy Komorowski podejmujący studia matematyczne na Uniwersytecie. W tym też roku Timiszoarę opuścił Stanisław Wisłocki, po złożeniu końcowych egza-

⁴⁶ Tamże, k. 501—503: Zarząd Koła do Centrali KPUP, Bukareszt, 31 marca 1943.

⁴⁷ Tamże 32, k. 1.

⁴⁸ Tamże 33, k. 566; 32, k. 197.

⁴⁹ Tamże 30, k. 281.

⁵⁰ Archiwum MSZ w Warszawie: pismo b. studentów polskich w Rumunii (Zbigniewa Michalczyka, Andrzeja i Olgierda Woyzbunów, Zygmunta Grabowieckiego) do ambasady RP w Bukareszcie, 24 września 1947.

⁵¹ Relacja prof. Stanisława Wisłockiego; AAN, AKPP 4, b. nr.: pismo majora Władysława Wisłockiego do ministra Mirosława Arciszewskiego, Craiova, 19 sierpnia 1940.

⁵² Tamże 55, k. 161.

⁵³ Tamże 30, k. 1: sprawozdanie Prezesa Koła Studentów, 10 grudnia 1942.

minów z wynikiem celującym⁵⁴. Przeniósł się on do Bukaresztu⁵⁵, gdzie nadal pogłębiał studia.

Na gruncie uchodźczym Wisłocki był znaną i popularną postacią jako organizator inicjatyw kulturalno-artystycznych. Z jego inicjatywy stworzono chór akademicki w Campulung-Muscel w 1942 r., koncertował na cele społeczne, dyrygował też orkiestrą Radia Rumuńskiego w grudniu 1944 r., z przeznaczeniem całego dochodu dla zniszczonej Warszawy⁵⁶.

W końcu 1942 r. przybyli do Timiszoary: Stanisław Drozd, Zygmunt Grabowiecki, Czesław Kordziński, Józef Gliński i Mikołaj Ślusar (ten ostatni studiował w Szkole Technicznej Scoala de Subingineri)⁵⁷. Początkowo otrzymywali dotacje od wspomnianych już Adama Szolańskiego i Marii Kasterskiej, a także innych, przeważnie miejscowych Polaków⁵⁸. Dr Kasterska była wręcz instytucją opiekuńczo-charytatywną — przez jej ręce przechodziły niemal wszystkie sprawy związane z polskimi studentami. Pomagała jej w tym znacząca pozycja męża, profesora Uniwersytetu, co ułatwiało załatwianie skomplikowanych spraw proceduralnych na uczelniach. Niejednokrotnie dr Kasterska sięgała do własnych funduszy, ubierała potrzebujących, troszczyła się o ich wyżywienie, podreęczniki⁵⁹, opłacała taksy egzaminacyjne⁶⁰.

W liście do kierownika KPUP Kazimierza Świderskiego z 12 grudnia 1942 informowała: „Chłopców już urządziliśmy tu i wszystko idzie dość normalnie. Jedzą pierwsze śniadania i obiady w kantynie Politechniki a kolację sami w domu gotują”⁶¹.

W odpowiedzi na interpelacje dr Kasterskiej, KPUP przyznała studentom w Timiszoarze tzw. pomoc socjalną, początkowo 500 lei miesięcznie. Wystarczało to wraz z otrzymywaną alokacją na pokrycie kosztów utrzymania, jednak wkrótce sytuacja pogorszyła się w następstwie poważnego wzrostu cen (np. opłata miesięczna za mieszkanie — 3 tys. lei obiad i kolacja 110 lei). Z czasem KPUP zwiększyła swą pomoc do 1600 lei miesięcznie, co i tak nie pokrywało w pełni potrzeb. Korzystano więc nadal z hojności wspomnianych już osób; są też ślady, iż wsparciem służyli rumuńscy profesorowie np. Parvulescu i Severinescu. Pomoc w uiszczaniu opłat za naukę była szczególnie cenna, bowiem w Timiszoarze studenci nie byli z niej zwolnieni (w Bukareszcie płaciło MSW), co wiązało się z niewielkimi dotacjami jakie tutejsze uczelnie otrzymywały od władz centralnych.

⁵⁴ Tamże 30, k. 258: karta ocen Stanisława Michała Wisłockiego.

⁵⁵ Tamże k. 2: sprawozdanie Prezesa Koła Studentów..., 10 grudnia 1942.

⁵⁶ Relacja prof. Stanisława Wisłockiego.

⁵⁷ AAN, AKPP 33, k. 150: studenci pobierający alokacje poza Bukaresztem 24 grudnia 1943 r.; R. T. Michalczyk, *Z Włocławka do Wrocławia 1900—1950* Wrocław—Warszawa—Kraków 1976, s. 205.

⁵⁸ R. T. Michalczyk wspomina że jeden z Polaków zamieszkałych w Reszcie zadeklarował, że udzieli wszelkiej pomocy materialnej — wraz z ubraniem od stóp do głów — studentom polskim w Timiszoarze w zamian za nauczanie dzieci pańcierza po polsku. Inny Polak, miejscowy lekarz w Craiovej dr Krowicki, codziennie gościł na obiedzie dwóch studentów (R. T. Michalczyk, op. cit., s. 213, 219).

⁵⁹ AAN, AKPP 33: M. Kasterska do przewodniczącego KPUP Kazimierza Świderskiego, Timiszoara, 30 czerwca 1943; tamże, k. 37; tamże 30, k. 2: sprawozdanie prezesa Koła Studentów A. Jeżewskiego, Timiszoara, 10 grudnia 1942; tamże, k. 12 tamże 55, k. 161.

⁶⁰ Tamże 32, k. 2.

⁶¹ Tamże 30, k. 12.

Położenie studentów w Timiszoarze unormowało się na początku 1943 r., kiedy to Koło Studentów Polskich z Bukaresztu objęło formalną opiekę nad nimi. Informując o tym powoływano się na poparcie w tej sprawie Stanisława Wisłockiego⁶². Odtąd wszystkie formy pomocy jakimi dysponował Zarząd Koła, rozciągnięte zostały na kolegów z Timiszoary. Fundusze przekazywano na ręce dr Kasterskiej, która zobowiązana została do przedkładania semestralnych sprawozdań z postępów w nauce⁶³. W początku 1944 r. utworzono tzw. Subkoło Zarządu Koła Studentów Uchodźców Polskich w Rumunii, którego pracami kierował Antoni Tarczewski⁶⁴. Funkcjonowało ono do połowy 1945 r. i zostało zlikwidowane wraz z wyjazdem kilku studentów do Polski, podczas gdy pozostali przenieśli się do Bukaresztu.

Skomplikowanym zagadnieniem były studia obywateli polskich pochodzenia żydowskiego, na skutek wprowadzenia w Rumunii przepisów rasistowskich. Ustawodawstwo⁶⁵ z 9 sierpnia 1940 znalazło odbicie na obszarze wyższych uczelni w tzw. *origina etnica*. Stan ten uległ częściowej zmianie (wyłącznie w odniesieniu do Żydów — obywateli innych państw) dopiero w końcu 1943 r. Kierownik ośrodka KPUP w Craiovej Jerzy Sittauer-Bonkiewicz powiadamiał wówczas listownie o ponownej możliwości studiowania na wyższych uczelniach rumuńskich Żydów — cudzoziemców⁶⁶.

KPUP w licznych pismach kierowanych do rumuńskich władz oświatowych i Komisariatu Generalnego d/s Uchodźców Polskich, próbowała obejść przepis o *origina etnica*, powołując się na ustaloną w konwencji z 27 listopada 1936 „wzajemność w zakresie możliwości studiów dla młodzieży”⁶⁷. Wydaje się, że część młodzieży pochodzenia żydowskiego, studiowała na podstawie wystawionych przez polskich księży *origina etnica*. Umożliwiało to niezbyt skrupulatne sprawdzanie ich wiarygodności przez władze rumuńskie⁶⁸.

Niektórzy studenci polscy wyznania mojżeszowego studiowali przejściowo na działających w Bukareszcie uczelniach żydowskich. Pewien czas uczęszczała na taki Uniwersytet Ernestyna Katz, natomiast na Politech-

⁶² „...wplynęło gorące poparcie kol. Stanisława Wisłockiego, który nas zapewnił, że koledzy nigdy nie naruszą ani godności studenta Polaka, ani nie uchybią zasadom koleżeństwa i współpracy samopomocowej (tamże, k. 79): Zarząd Koła do studentów w Timiszoarze, Bukareszt, 4 listopada 1942).

⁶³ Tamże 33, k. 758: M. Kasterska do dyrektora K. Świdierskiego, Timiszoara, 30 marca 1943.

⁶⁴ Tamże 38, k. 315; pismo Zarządu Koła do Subkoła w Timiszoarze, 17 lutego 1944.

⁶⁵ „Biuletyn Tygodniowy Uchodźców Polskich w Rumunii”, nr 24/119 z 15 sierpnia 1940; Biblioteca Centrala, Bucuresti, sygn. II/189943: Colectie de decrete — legi si regulamente decizii, privitoare la organizatea evreilor ding Romania, Bucuresti 1942.

⁶⁶ AAN, AKPP 33, k. 92: J. Sittauer-Bonkiewicz do Centrali KPUP, Craiova, 5 listopada 1943. Błędna jest interpretacja R. Zabłotniaka, iż „zimą 1943 r.” władze rumuńskie postanowiły usunąć Żydów ze studiów. Por. R. Zabłotniak, op. cit., s. 92.

⁶⁷ AAN, AKPP 34, k. 103.

⁶⁸ Tamże 30, k. 484; lista kandydatów na studia, 20 sierpnia 1942. Tamże, k. 520: zaświadczenie o *origina etnica* wystawione przez ks. Jana Hampolę. O podobnych działaniach w odniesieniu do ludności dorosłej, także obywateli rumuńskich, informuje ks. J. Skudrzyk, *50 lat w Zakonie*, Hamburg 1968.

nikę Roza Herschdörfer, Barbara Speier, Dawid Bander, Ozjach i Milo Reichowie⁶⁹.

Wspomniana liberalizacja przepisów z końca 1943 r. znalazła odbicie także w podjętych staraniach o przyjęcie na studia H. Sapirsztajn i K. Fliegelmann — obywatelk polskich zamieszkałych w Rumunii przed 1939 r. (a więc nie uchodźczyń). Starania te natrafiły na bardziej sprzyjający klimat w związku ze spodziewaną już klęską państw „Osi”. Sprawę rozpatrywało kilka instancji; uzyskane początkowo zezwolenie Ministerstwa Nauki i Kultury zostało anulowane, celem rozstrzygnięcia „czy obywatele polscy wyznania mojżeszowego mają prawo studiów na Uniwersytecie”. Sprawa została skierowana do MSZ, gdzie przechodziła kilka stadiów, m.in. podnoszono, iż „w ogóle wątpliwa jest sprawa obowiązywania układów zawartych z Polską”⁷⁰. Mimo tych zastrzeżeń, rumuńskie MSZ rozstrzygnęło ostatecznie w duchu pozytywnym kwestię, co otworzyło bramy rumuńskich uczelni dla polskich Żydów. Decyzja ta obejmowała praktycznie kilkanaście osób⁷¹.

Przywrócenie im praw studenckich dawało jednocześnie możliwość korzystania z pomocy udzielanej przez Koła Studentów Polskich. Na tym tle powstały nieporozumienia, jako że wsparcie takie otrzymywali już za pośrednictwem organizacji żydowskiej „Joint”⁷². Z tego powodu Zarząd Koła przyznał im pomoc w zmniejszonym wymiarze⁷³, co realizowano do początku 1945 r., tj. do chwili gdy AKPP wycofała się ze świadczenia pomocy dla studentów.

W końcu 1944 r. utworzone zostało w Craiovej Studium Prawa i Administracji. Inicjatywa wyszła od prof. Adama Chełmońskiego i b. wicepremiera inż. Eugeniusza Kwiatkowskiego, którzy w tym czasie znaleźli się w Craiovej. Po uzyskaniu poparcia ze strony AKPP przystąpiono do organizacji nauczania, które było pomyślane jako dwuletni kurs, „mający przygotować do zawodu urzędniczego w zakresie administracji państwowej oraz ewentualnego umożliwienia zakończenia studiów w Polsce”⁷⁴.

Program zajęć nakreślił kierownik naukowy Studium prof. Chełmoński, kładąc nacisk na stronę teoretyczną z odsunięciem na dalszy plan aspektów prawa pozytywnego. Miało to dać możliwość przygotowania w krótkim czasie kandydatów, z których: „przez zetknięcie się już w życiu

⁶⁹ AAN, AKPP 33, k. 245, 274, 287.

⁷⁰ Tamże, k. 157: pismo AKPP do Poselstwa Szwajcarskiego, Oddział d/s Polaków w Bukareszcie, 24 grudnia 1943.

⁷¹ Wśród studentów polskich pochodzenia żydowskiego znajdowali się m.in.: Mojżesz Brühl, Leontyna Tepper, Józef Frandzmann, Milo i Jozach Reichowie, Leon Markiewicz, Henryk Berlach, Jakub Berlach, Jerzy Zaksupin, Jakub Gelbart, Natan Lieblich, Dawid May, Romana Rold, Aron Wojniłowier, Golda Zajczyk, Erna Mozes, Zawadzki, Oszczerowski, Rajmund Florans (AAN, AKPP 41, k. 8: pismo Koła Studentów Polskich w Rumunii do Przewodniczącego Komitetu Pomocy Uchodźcom Żydowskim (b.d.); tamże 33, k. 89: zaświadczenie KPUP w Rumunii w sprawie studiów D. Maya, 22 października 1943).

⁷² Joint — syjonistyczna organizacja pomocy Żydom, starannie unikała jakichkolwiek kontaktów z KPUP/AKPP. W opinii kierownika bukareszteńskiego Oddziału KPUP Krzysztofa Łada-Bieńkowskiego: „Nigdy nie udzielono z tamtej strony pomocy ani naszej organizacji, ani uchodźcom Polakom nieżydowskiego pochodzenia” (K. Bieńkowski, Fragmenty moich wspomnień, [w:] Z mego okna na podwórze (maszynopis — w posiadaniu autora).

⁷³ AAN, AKPP 38, k. 181: pismo Zarządu Koła Studentów do AKPP, 18 stycznia 1945.

⁷⁴ „Kieszonkowy Kalendarzyk Polski” [1945].

z prawem pozytywnym wyrobiją się prawnicy, w tym tego słowa znaczeniu, iż będą to ludzie, którzy posiadli właściwą dla tzw. prawniczego rozumowania — metodę myślową”⁷⁵.

Uzyskanie od AKPP miesięcznej dotacji w kwocie 70 tys. lei⁷⁶ pozwoliło na wprowadzenie w życie tego przedsięwzięcia. Administracyjną stroną inicjatywy zajmował się mgr Teofil Matkowski, natomiast prof. Chełmoński pozyskał wykładowców, w większości praktyków, raczej o małym doświadczeniu dydaktycznym. Znajdowali się wśród nich: Leonard Krawulski (ekonomia polityczna), Stanisław Koniuszewski (prawo administracyjne), Zdzisław Piernikowski (prawo administracyjne), Franciszek Nowosielski (postępowanie rządowo-cywilne), Adam Kwiatkowski (postępowanie sądowo-karne), Eugeniusz Kwiatkowski (historia rozwoju gospodarczego)⁷⁷.

Zajęcia inaugurowano w końcu 1944 r., początkowo dla 28 słuchaczy. Po sześciomiesięcznym (semestralnym) nauczaniu przeprowadzono w czerwcu egzaminy z siedmiu przedmiotów: teorii prawa, prawa rzymskiego, historii doktryn ekonomicznych, nauki o państwie, teorii administracji, podstaw kryminalistyki, organizacji wymiaru sprawiedliwości. Do egzaminów słuchacze przygotowywali się z powielonych przedwojennych skryptów uniwersyteckich, także notatek wykładowców. Z poszczególnych przedmiotów zorganizowano korepetycje.

Do egzaminów przystąpiło tylko siedem osób: Ludwik Adamowski, Maria Bystrzanowska, Władysław Fryszczyszyn, Stanisław Kalik, Maria Kuczyńska, Jan Łukasiewicz, Jan Pietrzycki⁷⁸. Wszyscy zdali pomyślnie otrzymując zaświadczenia o ukończeniu pierwszego poziomu Studium. Pozostałym osobom wydano zaświadczenia potwierdzające ich charakter jako słuchaczy oraz frekwencję na zajęciach.

Ocena przeprowadzonych zajęć i egzaminów dokonana przez prof. Chełmońskiego stwierdzała, iż zasięg wiadomości okazał się nieco niższy niż na egzaminach uniwersyteckich. Wiadomości słuchaczy były bardziej sumaryczne, czego przyczynę upatrywał prof. Chełmoński w konspektywnym charakterze dostępnych skryptów, względnie sposobie prowadzenia notatek. Dodatnim natomiast momentem była większa samodzielność myślowa, co niewątpliwie wynikało z ich większego doświadczenia życiowego i wyrobienia intelektualnego. W swoim ostatnim piśmie w charakterze kierownika naukowego Studium (AKPP ze względu na trudności finansowe nie mogła dalej wspierać tej działalności) prof. Chełmoński podkreślił użyteczny charakter tego eksperymentu dla odradzającego się kraju, widział wręcz możliwość powielenia tego doświadczenia⁷⁹.

Rozpoczęta w czerwcu 1945 r. akcja repatriacyjna objęła także studentów. Część z nich pozostała wprawdzie jeszcze przez pewien czas w Rumunii, dla dokończenia studiów względnie uzyskania potrzebnych zali-

⁷⁵ AAN, AKPP 16, k. 7: pismo kierownika naukowego „Studium Prawa i Administracji” do AKPP, 3 sierpnia 1945.

⁷⁶ Tamże, k. 144.

⁷⁷ Tamże, k. 153: prof. A. Chełmoński i mgr T. Matkowski do dyrektora AKPP, 14 maja 1945.

⁷⁸ Tamże, k. 7: pismo kierownictwa „Studium Prawa i Administracji” do AKPP, 3 sierpnia 1945.

⁷⁹ Tamże, k. 8.

czeń. W grudniu 1945 r. odnotowano ich w Bukareszcie „około 30”. Opiekę nad nimi sprawowało Polskie Zjednoczenie Demokratyczne, utworzone 2 kwietnia 1945⁸⁰. Wiemy też, że jeszcze w maju 1946 r. działało Koło Demokratycznych Studentów Polskich w Bukareszcie (por. przyp. 30).

⁸⁰ W 500-osobowym transporcie odchodzącym do Polski we wrześniu 1945 r. kierowanym przez dr Stefana Sowińskiego znajdowała się duża grupa studentów (relacja prof. S. Sowińskiego w posiadaniu autora); Archiwum MSZ, Sprawozdanie Józefa Krzyżanowskiego, Bukareszt, 1 grudnia 1945.